

YURIDIK PSIXOLOGIYA VA KRIMINALOGIYA FANLARINING O'ZARO ALOQADORLIGI: NAZARIY VA AMALIY JIHLARI

Maxmudov Rozmet Muratovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,
pedagogika fanlari doktori, professor

Qoraboyev Abdulaziz Abduraxmonovich

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuridik psixologiya va kriminologiya fanlarining o'zaro aloqadorligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maqola 2026-yilgacha bo'lgan prognozlar bilan ta'minlanib, huquqni muhofaza qilish tizimida psixologik-kriminologik integratsiyani takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan. Tadqiqot natijalari huquqiy ta'lim va amaliyot uchun dolzarb bo'lib, ilmiy yangilik sifatida yuridik psixologiyaning raqamli texnologiyalar bilan integratsiyasi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: yuridik psixologiya, kriminologiya, shaxs psixologiyasi, jinoyatchilik psixologiyasi, huquqiy integratsiya, psixologik ekspertiza, ilmiy yangiliklar.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ взаимосвязи юридической психологии и криминологии. Представлены прогнозы до 2026 года и предложены рекомендации по улучшению интеграции психологии и криминологии в правоохранительной системе. Результаты исследования актуальны для юридического образования и практики, а интеграция юридической психологии с цифровыми технологиями предлагается в качестве научной инновации.

Ключевые слова: юридическая психология, криминология, психология личности, криминальная психология, интеграция в юриспруденции, психологическая экспертиза, научные новости.

Abstract: This article scientifically analyzes the interrelationship of legal psychology and criminology. The article is provided with forecasts until 2026 and offers suggestions for improving psychological-criminological integration in the law enforcement system. The results of the study are relevant for legal education and practice, and the integration of legal psychology with digital technologies is proposed as a scientific innovation.

Keywords: legal psychology, criminology, personality psychology, criminal psychology, legal integration, psychological examination, scientific news.

Yuridik psixologiya va kriminologiya fanlari inson xulq-atvori va jamiyatdagi huquqiy munosabatlarning murakkab o'zaro ta'sirini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Inson shaxs sifatida shakllanishi, o'z "men"ini anglashi va ruhiy olamidagi o'zgarishlar psixologiya fanining asosini tashkil etsa-da, bu jarayon huquqiy normalar bilan chambarchas bog'liqdir.

XIX asrda falsafadan ajralib chiqqan psixologiya bugungi kunda Yangi O'zbekiston tafakkurini shakllantirishda muhim rol o'ynamoqda. Kriminologiya esa jinoyatchilikning ijtimoiy sabablarini o'rganib, yuridik psixologiyaga amaliy yordam beradi. Yuridik psixologiya huquqiy jarayonlarda shaxsiy psixologik omillarni, masalan, motivatsiya, emotsional holat va kognitiv jarayonlarni tahlil qilish orqali kriminologiya fanini boyitadi, bu esa jinoyatlarning kelib chiqishini psixologik sabablarini aniqlashga yaqindan yordam beradi. Ushbu yo'nalishda tadqiqotlar olib borgan H.T. Maxmudovanning fikriga ko'ra, so'nggi yillarda yuridik psixologiyaning ahamiyati, xususan, tergov faoliyati, terrorizmning oldini olish, kriminologiya va sud psixologiyasi sohalarida oshib bormoqda [1; 87–91-b.]. Olima ilmiy yangilik sifatida O'zbekiston huquqiy tizimida psixologik ekspertizaning zamonaviy turlarini rivojlantirishni taklif etadi, chunki raqamli texnologiyalar (masalan, SI orqali psixologik profil yaratish) ta'sirida jinoyatchilikning kibernexanizmlari psixologik-kriminologik integratsiyani talab etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi yuridik psixologiya va kriminologiyaning o'zaro aloqadorligini o'zbekistonlik va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari asosida tahlil qilish, ularning integratsiyasini hozirgi davr uchun baholashdir. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli tahlil, taqqoslash va ilmiy iqtiboslar qo'llanilgan. Dolzarbligi shundaki, O'zbekistonda huquq-tartibot tizimining modernizatsiyasi fonida psixologik-kriminologik yondashuv jinoyatchilikning oldini olishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kuchaytirishni nazarda tutgan bo'lib, bu psixologik yondashuvlarni integratsiya qilishga asos yaratadi [2].

Yuridik psixologiya – psixologiya va huquqshunoslikning tutashgan sohasi bo'lib, huquqiy jarayonlarda shaxs xulq-atvori, psixologik holatlari va motivlarini o'rganadi [3; 45–50-b.]. U ikki qismdan iborat: umumiy qismda fanning predmeti, metodologik asoslari, rivojlanish tarixi, tadqiqot usullari hamda boshqa fanlar bilan aloqasi o'rganiladi; maxsus qismda esa huquqiy munosabatlar jarayonida ishtirok etuvchi shaxslarning – qonunga itoatkor shaxslar, kriminogen yo'nalishdagi shaxslar, tergovchi, gumonlanuvchi, guvoh va jabrlanuvchilarning psixologik xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Falsafa bu fanning metodologik asosi bo'lib, psixika tabiati, uning darajalari, inson va shaxs konsepsiyasi kabi fundamental masalalarni ilmiy jihatdan yoritadi. Shu nuqtai nazardan yuridik psixologiya, avvalo, psixologiya va huquqshunoslik fanlarining o'zaro integratsiyasi asosida rivojlanadi hamda shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq etadi. Masalan, yuridik psixologiya usullari turli ilmiy bilimlar tizimida, jumladan tabiiy-ilmiy va huquqiy asoslarga tayanadi, bu esa uning nazariy poydevorini mustahkamlaydi.

Kriminologiya esa jinoyatchilikning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik sabablarini o'rganib, jinoyatlarning oldini olish va baholash usullarini ishlab chiqadi [4; 12–20-b.]. I.I. Raximova o'z tadqiqotida yuridik psixologiyani "inson-huquq" tizimining psixologik qonuniyatlarini o'rganuvchi amaliy fan sifatida ta'riflaydi [3]. Uning bu fikri hozirgi O'zbekiston huquqiy tizimida dolzarb, chunki mustaqillik yillarida ijtimoiy o'zgarishlar psixologik omillarni kuchaytirdi. 2026-yilga kelib, raqamli texnologiyalar ta'sirida bu yondashuv yanada takomillashdi, chunki jinoyatchilikning kibernexanizmlari psixologik-kriminologik integratsiyani talab etadi. Bundan tashqari, V.A.Serebryakova va D.A.Shestakovning ishlari O'zbekistonda qo'llanilishi mumkin, chunki ular kriminologiyada psixologik omillarni tahlil qilishning universal modellarini taklif etadi [5; 320 b].

Shu bilan birga, Z.S.Zaripov kriminologiya darsligida psixologiya va pedagogika fanlarining kriminologik ahamiyatini ta'kidlab, jinoyatchilik sabablarini o'rganishda psixologik tavsiyalarni alohida e'tiborga oladi [6]. Bu fikr ilmiy yangilik sifatida qimmatli, chunki u O'zbekiston huquqiy ta'limida integratsiyani kuchaytirishni taklif etadi. Fikrimizcha, bu yondashuv raqamli darsliklar orqali

amalga oshirilishi mumkin, bu esa yosh mutaxassislarining psixologik-kriminologik tayyorgarligini oshiradi.

Shaxs psixologiyasi ham yuridik psixologiya bilan bevosita bog'liq bo'lib, shaxs muammosi mazkur fanning markaziy masalasi hisoblanadi. "Inson-huquq" tizimida ijtimoiy munosabatlar huquqiy ongni shakllantiradi [7; 67–75-b]. Kriminologiyada esa bu jinoyatchi shaxs psixologiyasini o'rganish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, yuridik psixologiyaning dolzarb vazifalari va predmeti sifatida huquqiy jarayonlarda psixologik holatlarni baholashni o'z ichiga oladi, bu esa kriminologiyaga nazariy asos beradi.

M.O. Yoqubjonov tergov psixologiyasining jinoyat tergovidagi ahamiyatini ta'kidlab, "Tergov psixologiyasi jinoiy xatti-harakatlarni tergov qilishda psixologik tadqiqotlar va tamoyillarni qo'llash", degan fikrni ilgari suradi [8; 59-62-b.]. Bu fikrga munosabatimiz ijobiy, chunki u ilmiy yangilik sifatida O'zbekistonda tergov psixologiyasining rivojlanmaganligini ko'rsatib, xalqaro tajribani (masalan, AQSH va Buyuk Britaniya) qo'llashni taklif etadi. Bizning fikrimizcha, bu integratsiya kelajakda jinoyatchilik statistikasini kamaytirishi mumkin, chunki psixologik profil yaratish jinoyat motivlarini aniqlaydi.

Yuridik psixologiya kriminologiya, jinoyat huquqi, jinoyat protsessi, jazoni ijro etish huquqi, tezkor-qidiruv huquqi va kriminalistika bilan uzviy bog'liq. Jinoyatlarni fosh etish psixologik va kriminologik bilimlarni talab etadi. G.A. Normurodov yuridik tashkilotlarda psixologik xizmat ko'rsatish mexanizmlarini tahlil qilib, ularni kriminologik oldini olishga bog'laydi [4; 12–20-b.]. Bu fikr hozirgi kunda juda muhim, chunki psixologik tayyorgarlik jinoyatchilikni kamaytirishda katta ahamiyatga ega. Bugungi kunga kelib, oxirgi yillarda sodir bo'lgan pandemiya va iqtisodiy inqirozlar ta'sirida stress omillari ortishi bilan bu mexanizmlar raqamli platformalarda (masalan, virtual ekspertiza) qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari, psixologik yordam ko'rsatishning huquqiy asoslari mustahkamlanmoqda, bu esa jinoyat ishlari bo'yicha sudlarda psixologik ekspertizani kuchaytiradi.

Sud-psixologik ekspertiza jarayonida psixologik testlar orqali jinoyat motivlari aniqlanadi, bu kriminologiyaga empirik ma'lumotlar beradi.

Zamonaviy yuridik psixologiya ko'p tarmoqli bo'lib, sud psixologiyasi, kriminal psixologiya, jinoyatchi shaxs psixologiyasi, tergovchi, sudya va advokat shaxsi psixologiyasi hamda sud-psixologik ekspertiza kabi yo'nalishlarni qamrab oladi. O'zbekiston Qurolli Kuchlari va huquq-tartibot organlarida psixologik bilimlar kasbiy samaradorlikni oshiradi. Masalan, harbiy xizmatchilarning ruhiy holati kriminologik oldini olishda muhim. Shu bilan birga, yuridik psixologiya inson xulqining huquqiy jihatlarini tahlil qilish orqali kriminologiyaga amaliy qo'llanmalar beradi, masalan, jinoyat motivlarini psixologik testlar orqali aniqlash.

R.X. Dushanov va Yo.A. Farfiyev tergovchi psixologiyasini kriminologik faoliyat bilan bog'lab, «psixologiya tabiatan muloqotda mavjud, tergov jarayonlarida psixologiyani qo'llash va to'g'ri foydalanish zarur» deb yozadi [9; 322-b.]. Bu fikr ilmiy yangilik sifatida qimmatli, chunki u psixologik tayyorgarlikni kuchaytirishni taklif etadi. Bizningcha, bu yondashuv virtual realistik mashqlari orqali takomillashishi mumkin, chunki global inqirozlar ruhiy chidamlilikni talab etadi, bu esa empirik tadqiqotlarni oshiradi.

Tafakkur jarayoni – tabiat va jamiyatda sodir bo'layotgan hodisalarning shaxs ongidagi in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi. Nazariy bilish tafakkurga asoslanadi va u sezish hamda idrok qilish jarayonlaridan boshlanadi. Analiz, sintez va umumlashtirish tafakkurning muhim shakllari bo'lib, yuridik psixologiyada nazariy bilishni ta'minlaydi. D.O. Ahmedova psixologik yordamning huquqiy asoslarini o'rganib, ularni kriminologiyaga integratsiya qilishni taklif etadi [7]. Bu fikrga ham munosabatimiz ijobiy, chunki oxirgi yillarda O'zbekistonda kriminologik tadqiqotlarga e'tibor kuchaymoqda.

Bugungi kunga kelib, globalizatsiya va migratsiya ta'sirida transmilliy jinoyatchilik ortishi bilan bu integratsiya xalqaro standartlarga moslashtirilishi zarur, masalan, NATO tajribasi orqali. Bundan tashqari, yuridik psixologiya fanining predmeti va o'rganish usullari kriminologiyada jinoyatchilikni psixologik jihatdan baholashga yordam beradi.

Ilmiy mezonlar asosida amaliy ma'lumotlarni tizimlashtirish yuridik psixologiyaning vazifasidir. O'zbekistonda oliy ta'limda bu fan huquqshunos

talabalar uchun o'qitiladi, bu kriminologiyani boyitadi [10]. Shu bilan birga, zamonaviy muammolar orasida empirik tadqiqotlarning kamligi va raqamli texnologiyalarning ta'siri mavjud, bu esa SI vositalari orqali hal etilishi mumkin. David Canter tergov psixologiyasini "jinoiy xatti-harakatlarni tergov qilishda psixologik tadqiqotlar va tamoyillarni qo'llash" deb ta'riflaydi [11]. Bu fikr dolzarb, chunki u O'zbekiston tergov amaliyotida psixologik usullarni joriy etishni taklif etadi. Bu yondashuv kriminologik profil yaratishda SI integratsiyasi orqali takomillashishi mumkin, chunki bu jinoyat motivlarini aniqroq baholaydi va empirik ma'lumotlarni boyitadi.

Yuridik psixologiya va kriminologiyaning o'zaro aloqasi O'zbekiston ilmiy maktablarida yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, muammolar mavjud. I.I.Raximovning fikriga ko'ra, psixologik xususiyatlar huquqiy jarayonlarda adolatni ta'minlaydi, lekin empirik tadqiqotlar kam. Sun'iy intellekt va big data ta'sirida psixologik profil yaratish kriminologiyani takomillashtiradi, lekin etik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bundan tashqari, yuridik psixologiya fan dasturida ta'kidlanganidek, ushbu integratsiya huquqiy ta'lim muassasalarida kengaytirilishi zarur.

G.A.Normurodov psixologik xizmatni kriminologik mexanizm sifatida ko'radi, bu hozirgi tizimda samarali. Bu yondashuv kelajakda virtual reallik orqali mashqlar bilan kuchaytirilishi mumkin, chunki global inqirozlar ruhiy chidamlilikni talab etadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribani hisobga olgan holda, masalan, Serebryakovaning ishlari O'zbekiston Respublikasida qo'llanilishi mumkin, bu esa muammolarni hal etishga yordam beradi.

D.O. Ahmedova psixologik yordamni huquqiy asoslarga bog'laydi, bu fikr dolzarb, lekin integratsiya yetarli emas. Bu xalqaro hamkorlik, BMT standartlari orqali hal etiladi. M.X. Rustambayev adolatni qonun amaliyoti bilan bog'laydi, bu klassik fikr, biroq bugungi kun va kelajak uchun ham to'g'ri keladi, chunki milliy qadriyatlar psixologik-kriminologik tizimni mustahkamlaydi [10]. Bundan tashqari, yuridik psixologiyaning dolzarb vazifalari sifatida jinoyatchilikni psixologik oldini olish muhokama qilinadi, bu esa kriminologiyaga yangi yondashuvlarni taklif etadi.

H.T.Maxmudova tergov psixologiyasi muammolarini tahlil qilar ekan, «agar tergov amaliyotimizni tergov psixologiyasi bilan bog'lamasak, unga sarmoya kiritmasak, rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalanmasak, tergov harakatlari «haqiqatni aniqlash»da adolat va halollik asosida qurilgan deb ishonch bilan aytishga asos va huquqimiz yo'q» deb yozadi [8; 59–62-b.]. Bu fikr dolzarb, chunki u O'zbekistonda yuridik psixologiya nazariy fan holatda qolib ketayotganligini anglatadi. Bizningcha, bu muammoni hal etish uchun huquqiy ta'limda maxsus dasturlarni joriy etish zarur, bu esa jinoyatchilikning psixologik oldini olishni kuchaytiradi.

Yuqorida keltirilganlardan kelib chiqib, quyidagilar taklif etiladi:

1. O'zbekiston huquq-tartibot organlarida psixologik-kriminologik markazlar tashkil etish hamda SI vositalari va dasturlari bilan ta'minlash.
2. Oliy ta'limda yuridik psixologiya va kriminologiyaning integratsiyalashgan darsligini ishlab chiqish.
3. Sud-psixologik ekspertizani xalqaro tajriba (NATO, Rossiya) asosida raqamli platformalarda standartlashtirish.
4. Huquqni muhofaza qilish organlari tizimida psixologik tayyorgarlik dasturlarini kengaytirish, stress boshqaruvi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish.
5. Tergov psixologiyasini huquqiy kodekslarga kiritish, masalan, voyaga yetmaganlar tergovida psixolog ishtirokini majburiy qilish.
6. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, misol uchun, David Canter usullarini O'zbekistonga moslashtirish.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yuridik psixologiya va kriminologiya fanlarini o'zaro aloqasi huquqiy adolatni ta'minlashda muhimdir. O'zbekistonlik olimlarning ishlarida bu integratsiya nazariy va amaliy jihatdan isbotlashga harakat qilingan. Hozirgi davrda dolzarb bo'lgan bu yondashuv texnologik innovatsiyalar bilan yanada rivojlanadi. Bundan tashqari, ushbu integratsiya O'zbekiston huquqiy tizimining modernizatsiyasiga hissa qo'shadi, chunki psixologik omillar jinoyatchilikning oldini olishda markaziy o'rin tutadi. Ilmiy yangilik sifatida, bu fanlarning birlashuvi raqamlashtirish davrda yangi paradigmani yaratadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Makhmudova H.T. Actual issues of training legal psychologists in Uzbekistan. Science and Innovation International Scientific Journal, 2023. – B. 87-91. <http://scientists.uz/uploads/202305/B-19.pdf>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 15.01.2024 yildagi PQ-22-son "Kriminologiya sohasida ilmiy-amaliy tadqiqot ishlarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 2024. <https://lex.uz/docs/-6755253>
3. Raximova I.I. Yuridik psixologiya. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 2023. – B. 45-50. <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/67>
4. Normurodov G.A. Yuridik tashkilotlarga psixologik xizmat ko'rsatishning psixologik mexanizmlari. Inter Science Journal, 2023. – B. 12-20. <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/3519/3266/8572>
5. Serebryakova V.A. Kriminologiya. Moskva: Yurist, 2021. – 320 b.
6. Zaripov Z.S. Kriminologiya. Prof. Z.S. Zaripovning um. tahriri ostida. Darslik. 2014. <https://www.yumpu.com/xx/document/view/40031163/kriminologiya-prof-zs-zaripovning-um-tahriri-ostida-darslik>
7. Ahmedova D.O. Beyond Rescue: Integrative Psychological, Legal, and Social Approaches to Supporting Survivors of Sexual Violence in Uzbekistan. Qubahan Journal, 2023. – B. 67-75. <https://journal.qubahan.com/index.php/qaj/article/view/2135>
8. Yoqubjonov M.O. The Relevance and Problems of Psychology in the Investigation of Crimes. International Journal of Law and Criminology, 2025. – B. 59-62.
9. Dushanov R.X., Farfiyev Y.A. Kasbiy psixologiya: Ma'ruzalar kursi. T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. – 322 b.
10. Рустамбаев М.Х. Справедливость – в неуклонной реализации буквы закона. Ташкент: ЦентрАзия, 2004. <https://centrasia.org/newsA.php?st=108575952>
11. Canter D. Beyond 'Offender Profiling': The Need for an Investigative Psychology. Carson/Psychology in Legal Contexts, John Wiley & Sons, Ltd, 2003.

